

ԳՐԱԿԱՆ**ԱՆԳԻՆ ԽԱՉԱՏՐԵԱՆ**

Երեւանի պետական համալսարանի Ժուռնալիստիկայի ֆակուլտետի մագիստրանտ

ՀԱՄՈ ՍԱՀԵԱՆԻ ՁՈՂԸ ԳԻՒՂԻՆ ՈՒ ՀԱՅՐԵՆԻ ԲՆՈՒԹԵԱՆԸ

Համո Սահեանն այն բանաստեղծն էր, որը հայրենի օճախից, օրօրոցից, ծննդավայրի երգից գնում է դէպի հայոց աշխարհի բախտը, դէպի հայ ժողովրդի կեանքի պոետական ընդհանրացուած պատկերը, դէպի մայր բնութիւնը, նախասկիզբը, ակունքները:

Իսկապէս, հողին, քար ու քարափին, հաւքին, թռչունների երգին անշափելի կապուած բանաստեղծը մեզ սիրել է տալիս բնութիւնը, փորձում կապել նրան՝ հաւաստիացնելով, թէ որքան կարեւոր է երկուստեք ներդաշնակութիւնը:

Գրողը՝ որպէս նահապետական մեծ ընտանիքի զաւակ, որպէս հայրենի հողում աչքերը բացած մարդ, անխզելի թելերով կապուած է բնաշխարհին: Մանկութիւնից մինչեւ խոր ծերութիւն՝ հայրենի եզերքի արեւը մնում է նրա հոգու մէջ:

Սահեանի աշխարհը Սիւնիքն էր, իսկ Սիւնիքը արօտաւէտ սարեր ունի եւ ցորենաշատ լեռնահովիտներ: Եւ այդ լեռնային երկրի արեւոտ հովտում ծուարել է Լորը, որն ունի հարուստ պատմական անցեալ: Բազմաշարժար այս գիւղը երկու հազար տարի դիմացել է ժամանակների դաժան փորձութեանը: Լորը Սահեանի մեծ տան փոքրիկ անկիւնն է դառնում, եւ նրա գոյութիւնը իմաստաւորւում է որպէս հայ գիւղի յաւերժական կերպար՝ ներառելով փիլիսոփայական բազմաբնոյթ եզրայանգումներ, ինչ-որ տեղ նաեւ քաղաքի եւ գիւղի, ասել է թէ՛՝ ազնուութեան ու անաղարտութեան մի փոքրիկ հողակտորի եւ քաղաքակրթութիւնից ապականուող քաղաքային բարքերի հակադրութեան արտայայտութիւն:

Երգն է նրա էութեան դրսեւորման ու հաստատման միակ եւ գերագոյն միջոցը, եւ եթէ կան առարկաներ, որոնց միջեւ չկայ սահման, դրանք առաջին հերթին բանաստեղծի էութիւնն ու երգն են, եւ բանաստեղծը երկու ոտքով կանգնած է հողին, ներշնչուել գիտէ ամէն մի նորով եւ ներշնչանքով գիտէ նորանալ¹:

Ես ծնունդ եմ երգի համար:

Ու մինչեւ մահ պիտի երգեմ...

Այդ հզօր երգը հնչում է բոլորի սրտում, ով կապուած է հայրենիքին, ով ծննդավայրի, նախնիների, ակունքների յիշատակը վառ է պահում: Սահեանը քնքշօրէն է հիւսում երգը քարից ու ամպրոպից, որոտներից ու հողմերից: Եւ բնութեան մէջ ամէն անշնչութիւն սկսում է շարժուել, շունչ, խօսք ու լեզու առնել բանաստեղծից:

Այդ երգը, որ կրել է մերթ հայրենի եզերքի նկատմամբ մեծ սիրոյ, մերթ հարազատների եւ անդարձ կորած մանկութեան կարօտի կնիքը, միշտ, ամէն տեղ ուղեկցել

¹ Մխիթարեան Ա., Գրախօսութիւն Համո Սահեանի «Մայրամուտից առաջ» գրքի մասին, «Սովետական Վրաստան», 1965, Յունուարի 16:

է բանաստեղծին, վառել նրա երեւակայութիւնը²: Դրանցում այնքան քաղցրութիւն, շօշափելի լիութիւն, այնքան ջերմութիւն, գիւղից բերուած մաքրութիւն, անաղարտութիւն կայ, եւ այդ երգերում է գարունն այդքան իրական, սարի լանջին արածող գառնուկն առարկայական, ճակատին շարմաղ լիալուսին ունեցող եզն այդքան հարազատ մարդուն: Սակայն դրանք միայն պատկեր-խորհրդանիշ չեն, այլ աշխարհայեացքային նշաձողեր, կեանքի ընկալման փիլիսոփայական տեսանկիւն ու կերպ:

Սահեանի ներկայացրած բանաստեղծական իրականութեան մէջ մարդկանց վերջին սերնդի ներկայացուցիչները պապերն են, իսկ տեխնիկայի վերջին նուաճումը՝ գութանը: Գութանից այն կողմ չի անցնում Սահեանը, որովհետեւ գութանը աւելի մեծ ժամանակահատուածի նշան է, աւելի երկար է ընկերակցել մարդուն, աւելի կայուն վերաբերմունք է ենթադրում, իմաստի ու զգացմունքի աւելի մեծ բեռ է կրում, որովհետեւ գութանը ոչ միայն աշխատանքի միջոց է, այլեւ իրենով աւելի ներդաշնակ յարաբերութիւններ ու աւելի աւարտուն աշխարհայեացք է նշանակում: Կարդում ես, եւ քեզ թւում է՝ գտնւում ես այլ աշխարհում, Սահեանի կերտած աշխարհում, որ ամէն քարից, թփից, ամէն ժայռ ու քարափից քեզ նայող, քեզ լուռ հետեւող դարերի կարօտ կայ, մարդկային կնիք, նախնիների աւանդ կայ, որ պիտի ձեռքդ առնես ու անխախտ տանես ժամանակների միջով:

Հայ գրականութեան մէջ բնութեան զգացողութիւնը նոր չէր, այն տեսնում ենք դեռեւս Խորենացու «Հայոց պատմութեան» մէջ: Այնուհետեւ բնապաշտութիւնը նոր որակով ներկայացրին Բաֆֆին, Յովհ. Թումանեանը, Ա. Բակունցը, Յ. Շիրազը, Յ. Մնձուրին, Համաստեղը, Վ. Դաւթեանը, Հ. Մաթեոսեանը եւ այլք: Բոլոր հեղինակները բնապաշտական ձօներով քայլ առ քայլ մօտեցան մարդկային հոգու ջինջ ակունքներին, բնութեան եւ մարդկութեան նախաստեղծ կեցութեանը: Բնութիւնը դարձաւ պատկեր, խորհրդանիշ, ակունք, օրրան: Այնտեղ մարդը գտաւ իր հանգստութիւնը, շունչը, այնտեղ սիրեց, երջանկացաւ եւ ի վերջոյ ձուլուեց նրան՝ գնալով դէպի յաւերժութիւն:

Որքա՛ն նման են Համաստեղի անձնաւորած կենդանիները եւ Սահեանի անձնաւորած կենդանիները: Նրանք կարծես մարդկային ցաւը զգում են, նրանց հետ ապրում, հոգսը տանում են, ցաւը քաշում են, տքնում ու տանջում, անփոխարինելի մասնիկն են, առանց որոնց՝ անշուք կը լինի բնութիւնը:

Թումանեանի, Բակունցի, Մաթեոսեանի հերոսները ծնուել եւ հոգեւոր սնունդ են առել այդ յաւերժութիւնից, բնութեան մէջ են, իսկ բնութիւնը՝ նրանց, եւ Սահեանը հաւատարիմ է մնում այս գեղազիտութեանը, ըստ որի՝ բնաշխարհիկ քնարերգութեան ամենահիմնային խնդիրը մարդու եւ բնութեան միասնականութիւնն է: Ա. Բակունցին նուիրուած «Միրհաւի կանչն ես տանում դարերին» բանաստեղծութեան մէջ նա ասում է. «Երգդ սրտերի խոպանն էր հերկում» // «ու տառապանքն էր հերքում մարդկային», «դու կանգնած էիր հայրենի հողին» // «նրանից բուսած ծառ էիր կարծես»: Ի՞նչ է սա, եթէ ոչ ինքնաբնութագիր, ինքնաներկայացում: Ակնյայտ է եղել Բակունցի ազդեցութիւնը Սահեանի ստեղծագործական աշխարհի, բանաստեղծական ինքնութեան ձեւաւորման գործում, եւ դա տեսնում ենք նաեւ հարցազրոյցներում: Իսկ Վահագն Դաւթեանին նուիրուած մի բանաստեղծութեան մէջ պատումը կրկին հայրենի եզերքն է, իսկ տանջող ցաւը ոչ միայն հասցէատիրոջն է, այլեւ սեփականը:

Քո երգի մէջ երազային

Մի երկիր կայ քարոտ,

Եւ մի հաւատ կայ Հրազդանի,

Եւ մի Եփրատ կարօտ:

² Գասպարեան Ժ., Աշխարհ, ուր փառափնեմ են երգում, «Նրեկոյեան Նրեւան», 1968, Յուլիսի 29:

էական է եղել նաեւ ուսումնական մեծանուն բանաստեղծ Սերգէյ Եսենինի դերը Սահեանի պոեզիայում: Մի առիթով Սահեանը նշել է, որ բանաստեղծական իր համեստ ճանապարհի սկիզբը ցոյց է տուել Յովհ. Թումանեանը, իսկ բանալին տուել է Ս. Եսենինը: «Երանի էր քեզ» բանաստեղծութեան մէջ նա նախանձում է Եսենինին, որ մի քանի տարի առաջ է հեռացել հայրենական տնից, իսկ ինքը՝ շատ վաղուց: Եւ ակնյայտ է, որ սահեանական պոեզիայում իշխում է անհետացող գեղեցկութեան նկատմամբ եսենինեան անամոք թախիծը:

Սահեանի բանաստեղծական փոխաբերութիւնը սեփական էութեան վերապատկերն է, իսկ այդ էութիւնը նոյնականութիւնն է բնութեան հետ: «Թէ ով եմ եւ ինչ» բանաստեղծութեան մէջ, որ նուիրուած է քննադատ Սուրէն Աղաբաբեանին եւ չափածոյ գրոյց է նրա հետ, Սահեանը իր պոեզիայի գոյր համարում է բնութեան հետ նոյնացումը³:

**Աչքն ու ականջն եմ մայր բնութեան,
Գիտակցութիւնը նրա մարմնաւոր...**

Հարուստ է Սահեանի գեղարուեստական համակարգը: Իր ուրոյն մտածողութեամբ Սահեանը զգալիօրէն տարբերում է սովետահայ միւս բանաստեղծներից, հրմտօրէն օգտւում է ժողովրդական բառ ու բանից եւ չի խուսափում ո՛չ կրկնակ բառերից, ո՛չ հականիշներից ու հոմանիշներից, ո՛չ էլ յարադիրների առատ գործածութիւնից⁴: Նա չի քննում ու վերլուծում, վարկածներ ու գիտական կոնցեպցիաներ չի առաջադրում: Թերեւս չի էլ մտածել բնափիլիսոփայական կատեգորիաների, բնութեան օրէնքների ու կապակցութիւնների մասին, բայց դրանք մի զօրեղ ներքնատեսութեամբ լցւում են նրա պոետական տողերի մէջ, ասոցիատիւ պատկերներում, խոնւում, բախւում են ու տարաբաժանւում, բանաստեղծի կենսափորձի ու բնազդական թափանցումների ուժով վերստին արարւում ու համակարգւում են, եւ ահա մեր առաջ բացւում են բնութեան խորհրդաւոր քարանձաւները, ուր ամէն մի առարկայ իր օրինաւոր տեղն ունի, ամէն ինչ պատճառաբանուած է, մարդը, բուսական ու կենդանական աշխարհը միասնական են, նրանց բոլոր շարժումները՝ փոխադարձաբար պայմանաւորուած⁵:

Գիւղը Սահեանի համար եղել է նախասկիզբ՝ աշխարհը ճանաչելու, մարդուն իր բոլոր կողմերով ուսումնասիրելու համար: Գեղեցիկի, բարու, մարդկայինի պատկերացումների սկիզբը եղել է հայրենի եզերքում: Հայրենի գիւղի, մանկութեան պատկերների այդքան առարկայական կերպաւորումը ունեցել է մի նպատակ՝ վերադառնալ արմատներին, ինքնագիտակցութեանը եւ հասկանալ՝ արդեօ՞ք ճիշդ է ընթացել իր գոյութեան անիւր, արդեօ՞ք ճիշդ են եղել նպատակները, ձգտումները, երազանքները, արդեօ՞ք գնահատել է սեփական արժէքը, եւ այն գնահատել են մարդիկ: Սահեանը, պատկերելով ժայռերի, կիրճերի մէջ ծուարած գիւղը, արտացոլել է մարդ-էակի հոգեւոր հարստութիւնը, գեղեցիկի լիարժէք ըմբռնումը, կերտել է քնարական հերոսի, ով ցանկանում է գերծ մնալ ամէն տեսակ սահմանափակումներից: Այդ առաքինի մարդը ապրում է բնութեամբ, հիանում, լիանում եւ գնում բնութեան գիրկը՝ յաւերժանալու: Եւ ահա, դէպի բնութիւն, արմատներ, հայրենի եզերք գնալը ինքնանպատակ չէ. այն տանում է միասնութեան խնդրին: Միասնականութիւնն է ուժի, կատարելութեան, հզօրութեան եւ յաղթանակի առհաւատաշէան: Սահեանը կերտում է հայրենի գիւղը,

³ Գրիգորեան Ս., Համո Սահեան (Դասախօսութիւն) Տե՛ս http://ysu.am/files/Hamo_Sahyan_dasakhosutyun.pdf:

⁴ Մայիլեան Հ., Հ. Սահեանի 1960-ական թուականների պոեզիան, «Լրաբեր հասարակական գիտութիւնների», 1973, N 9, էջ 9:

⁵ Մկրտչեան Վ., Համո Սահեանի բանաստեղծական բնափիլիսոփայութիւնը, է., 1989, էջ 10:

ջերմօրէն եւ հարազատօրէն խօսում, պարզ, անպաճոյճ, բայց այդքան հարազատ տունը ամուսնու պահած՝ գուրգուրում եւ փայփայում է, որպէսզի ընթերցողին թէկուզ մտովի տանի հայրական տուն, բերի մի բուռ մանկութիւն եւ դրանով իսկ պարզեւի երջանկութիւն, քանզի փաստ է, որ մարդու կեանքի ամենաանհոգ, երջանիկ տարիները մանկութեան տարիներն են. հայրենի գիւղը դառնում է նախավկան իր արմատների, պաշտելի ընտանիքի, իր ծնունդի:

Վերլուծելով այն բանաստեղծութիւնները, որտեղ կերտուել են բանաստեղծի ծնողները, տատն ու պապը, գալիս ենք այն եզրայանգման, որ ծնողի եւ միւս հարազատների հանդէպ շերմ սէրը, կարօտը, երախտագիտութիւնը հասել են պաշտամունքի աստիճանի: Գիւղն է եղել ամենաերջանիկ պահերի, առաջին անմեղ զգացումների, յոյսերի, երազանքների, կարօտների, տխրութեան, հիասթափութեան, բայց եւ այնպէս աշխարհին եւ մարդկանց լաւատեսօրէն նայելու նախահայրենիքը: Ի վերջոյ բանաստեղծը այստեղ է սիրում եւ յետագայ ամբողջ կեանքի ճամբաներում որոնում առաջին սիրոյ հէքիաթը: Գիւղը ժամանակի բեւեռներում պատկերելը վկայում է այն մասին, որ Սահեանը անդադար հոսել է դէպի հետ՝ ներկայից դէպի անցեալ: Այս երեւոյթը թելադրուած է ներկայի հետ չհաշտուելու, կորցրածը գտնելու, ինքն իրեն վերագտնելու գեղագիտական եւ հոգեբանական պատկերացումներով: Այդքան հարուստ, առարկայական պատկերումը տանում է այն եզրայանգման, որ բնութիւնը, հայրենի եզերքը իւրաքանչիւրի մէջ է: Մնում է միայն՝ այն կենդանանայ, դառնայ շօշափելի: Հարկ է նշել, որ բազմերանգ բնութեան մէջ ապրող կենդանական աշխարհի ձօնը պատահական չէ եւ եւս մէկ անգամ ապացուցում է, որ Սահեանը հայրենի եզերքի իրական, հարազատ զաւակն է եւ ամէն թելով կապուած է գիւղի պորտալարերին: Այդքան շօշափելի, իրական, առարկայական կարող էր ներկայացնել այն բանաստեղծը, ով գիւղական կեանքի մասնիկն է եղել, խօսել ու լսել է կենդանիներին, նրանց հետ կիսել ցաւը, ուրախութիւնը: Անձնաւորուած կենդանիների պատկերումը ցոյց է տալիս, որ առանց նրանց բնութիւնը անշուք, թերի եւ ոչ լիարժէք կը լինի, ուստի պէտք է սիրել, փայփայել ու պահպանել բնութեան մասունքներին՝ կենդանիներին:

Սահեանի ոճի բնականութիւնը, պարզութիւնը, հարստութիւնը պայամանաւորուած են հէնց ժողովրդականի, բանահիւսականի ու անհատականի բարձրարուեստ միասնութեամբ: Սահեանը XX դարի երկրորդ կէսի հայոց բանաստեղծութեան մէջ այն եզակի ստեղծագործողներից է, որոնց ամբողջ ստեղծագործութիւնը յենում է դասական աւանդների վրայ: Սահեանի համոզմամբ՝ բանաստեղծի առաքելութիւնը «տիեզերական քառսից ներդաշնակութեան փոքրիկ մի ծուէն» պոկելն է, եւ մեր խորին դիտարկմամբ՝ Սահեանը հասել է մարդու հոգեւոր աշխարհում ներդաշնակութիւն ստեղծելուն: Այսպիսով՝ ձգտելով դէպի հայրենի եզերքը եւ արտացոլելով այնտեղ իշխող գեղեցիկը, բարին, հարազատն ու նուիրականը՝ Սահեանը ընթերցողին տարաւ դէպի հայրենի եզերք, դէպի ակունքներ՝ այնտեղ մնալու եւ յաւերժանալու սուրբ պատգամով:

